

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7 (2), 1491-1507

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'IN İLMÎ TEFSİR KONUSUNDAKİ YERİ
Scientific Interpretation in the Tafsir of Muqatil b. Suleiman

Kadir YILMAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, e-Mail: kadrylmz7575@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8187-5970.

Harun ABACI

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, e-Mail:harunabaci@pau.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-2259-5722.

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. Süleyman KAYA / Bolu AİB Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ / Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 07/07/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 10/12/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1491-1507

Atıf / Cite as: Yılmaz, Kadir& Abacı Harun. "Mukâtil B. Süleymân'ın İlmî Tefsir Konusundak Yeri" [Scientific Interpretation in the Tafsir of Muqatil b. Suleiman]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1491-1507. Doi: 10.17859/pauifd.766205

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1491-1507
MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'IN İLMÎ TEFSİR KONUSUNDAKİ YERİ

Kadir YILMAZ*
Harun ABACI**

Öz

İlmî tefsirin kesin olarak ne zaman başladığı konusunda kesin bir şey söylemek zor olmakla beraber teorik olarak Gazzâlî ile başladığı ve Fahreddin er-Râzî ile de sistemli bir hale geldiği anlayışı hakimdir. Bu çalışmada, günümüze ulaşan daha erken döneme ait ilk tam tefsir Muqâtil b. Süleymân'ın *et-Tefsîru'l-kebir*'inde birtakım âyetlerin dönemin bilimsel verileri ışığında açıklandığına işaret edilerek bilimsel tefsirin daha erken dönemde gündeme geldiği ortaya konmaya çalışıldı. Böylece ilk dönemlerden itibaren müfessirlerin kendi dönemlerindeki bilimsel verileri de dikkate alarak tefsirlerini oluşturdukları gösterilmeye gayret edildi. Metot olarak karşılaştırma metodu tercih edildi. Muqâtil b. Süleymân'ın *et-Tefsîru'l-kebir*'i son döneme ait bazı tefsirlerle mukayese edilerek bazı bilimsel nitelikli âyetlerin yorumunda erken ve geç dönem tefsir çalışmaları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışıldı. Bu çalışmada ayrıca müfessirlerin bazı durumlarda ellerinde bilimsel veri olsa dahi bu verileri kullanmaktan kaçındıkları gösterilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, bilimsel tefsir, Muqâtil b. Süleymân, kevnî âyet, yorum.

Scientific Interpretation in the Tafsir of Muqatil b. Suleiman

Abstract

Today, there is an understanding that the first scientific tafsir studies started with Gazzali and became systematic with Fakhr al-Dîn al-Râzî. In this study, Muqatil b. Suleiman, the first complete exegesis to date, to demonstrate that this is not the case. It was tried to be explained that some verses in Muqatil b. Suleiman's al-Tafsir al-Kabir were explained in the light of the scientific data of the period, that is, scientific tafsir was made. Thus, it has been tried to be shown that the commentators have formed their tafsir since the first periods by taking into account the scientific data in their own period. Also, as a method, comparison method is used and Muqatil b. Suleiman. The interpretation of some of the scientific verses was tried to reveal the similarities and differences between the first and the last period by comparing the tafsir of Muqatil b. Suleiman with some of the recent tafsir. Another aim of the study is to show that some commentators refrained from using this data even if they have scientific data in order to keep their verses out of their original context.

Keywords: Tafsir, scientific interpretation, Muqatil b. Suleiman, verse, context.

Structured Abstract: Mankind is a creature that wonders, thinks and questions everything from its own creation to the creation of the world, from the natural events that take place around it, to death and afterwards. For this reason, human beings have

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, kadrylmz7575@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8187-5970.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, harunabaci@pau.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-2259-5722.

continuously made observations, researches and studies about himself and the things happening around him since his arrival in the realm of existence, and as a result of these observations, researches and examinations, he started to produce some scientific data. Man is also a social creature that is not independent of the period he lived in, the social environment he grew up in, the culture he grew up in, and the scientific data of his time. For this reason, it is unthinkable for the commentators, who are human beings, to interpret the verses by isolating them from all these factors and to produce an interpretation. Although it is difficult to say for sure when the scientific interpretation started, it is accepted that the person who systematized theoretically became more systematic with al-Ghazzali (d. 505/1111) and Faḫr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210). However, this thought does not seem very correct. In addition, it is widely believed that the scientific interpretation first emerged within the dirāyah commentary with the development of positive sciences. However, making a distinction such as riwāyah and dirāyah in the exegesis of the Qur'ān is an open issue for discussion. As a matter of fact, the interpretation of the commentators is also mentioned in the commentaries that are listed among the narrations. Because even if the commentator does not include his own opinion in explaining the verses, he puts forward his own view while listing the related narrations. However, it is wrong to say that scientific tafsīr was first included in the dirāyah exegesis. In this study, it was tried to reveal the wrongness of these thoughts about scientific interpretation. For this purpose, it was pointed out in Muqātil b. Suleyman's (d. 150/767) al-Tafsīr al-Kabir that some verses were evaluated in the light of the scientific data of the period and tried to show that the scientific data of the period were included in the commentaries from the earliest times. In this study, it has been seen that Muqātil b. Suleyman discussed the scientific verses within the framework of God's power, revelation and the need to reflect on them. In addition, it has also been revealed that Muqātil b. Suleyman was an interpreter who took into account the knowledge of his time. Namely, Muqātil b. Suleyman used the data about the scientific verse if he had any. An example is the explanation of the sending of the winds as inoculants with the water cycle. However, although he did not have any direct scientific data about the verse, he included some information that was valid in his period while interpreting some verses. His reference to Venus and Jupiter while interpreting the 35th verse of Surat al-Nur is one of these examples. The fact that Muqātil b. Suleyman included such information in his interpretation is evidence that he gave importance to these data and that he had a scientific side. As a result of the comparison of Muqātil b. Suleyman's work called al-Tafsīr al-Kabir with today's commentaries, it was seen that although there are some similarities between these commentaries, more different interpretations were made due to the emergence of new inventions, discoveries and scientific data in the course of time. As a result, it was revealed that the commentators were influenced by the period they lived, the culture, the social environment, the concept of existence and the accepted data of their time and reflected these data on their interpretations. However, it will be useful to carry out more comprehensive studies that reveal the context in which the scientific verses have been handled by the commentators from the first period to the present day and how the commentators explain these verses with the data of their time.

Keywords: Tafsir, scientific interpretation, Muqatil b. Suleiman, verse, context.

GİRİŞ

İnsanoğlu fitratı itibariyle kendi yaratılışından âlemin yaratılışına, çevresinde meydana gelen tabiat olaylarından ölüm ve sonrasına kadar her şeyi merak eden, düşünen ve sorgulayan bir varlıktır. Bundan dolayı insan varlık âlemine gelmesinden bu yana devamlı olarak kendisi ve çevresinde olup biten şeyler hakkında gözlem, araştırma ve incelemeler yapmış ve bu gözlem, araştırma ve incelemeler sonucunda

birtakım bilimsel veriler ortaya koymaya başlamıştır. İnsan aynı zamanda yaşadığı dönemden, yetiştiği sosyal çevreden¹, içerisinde yetiştiği kültürden ve zamanının bilimsel verilerinden bağımsız olmayan sosyal bir canlıdır.² Bu nedenle öncelikle bir insan olan müfessirlerin tüm bu faktörlerden soyutlanarak âyetleri yorumlamaları ve bir tefsir ortaya koymuş olmaları düşünülemez. Bilimsel tefsirin kesin olarak ne zaman başladığı konusunda kesin bir şey söylemek zor olmakla beraber teorik olarak sistemleştiren kişinin Gazali (ö. 505/1111)³, Fahreddin Razi (ö. 606/1210) ile daha sistematik hale geldiği⁴ kabul edilir. Ancak bu düşünce çok doğru gözükmemektedir. Ayrıca bilimsel tefsirin ilk olarak pozitif ilimlerin gelişmesiyle birlikte dirayet tefsirleri içerisinde ortaya çıktığı⁵ görüşü de oldukça yaygındır. Ancak tefsirlerde rivayet tefsiri-dirayet tefsiri gibi bir ayrımın yapılması⁶ tartışmaya açık bir meseledir. Nitekim rivayet tefsirleri içerisinde sayılan tefsirlerde de müfessirlerin rey'i söz konusudur. Çünkü müfessir âyetlerin açıklanmasında kendi görüşüne yer vermese bile ilgili rivayetleri sıralarken kendi rey'ini ortaya koyar. Hâl böyle iken bilimsel tefsirin ilk olarak dirayet tefsirleri içerisinde yer aldığını söylemek yanlıştır. Bu çalışmada bilimsel tefsir hakkındaki bu düşüncelerin yanlışığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla günümüze ulaşan ilk tam tefsir olan Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîru'l-kebîr*'inde birtakım âyetlerin dönemin bilimsel verileri ışığı altında değerlendirildiğine işaret edilerek ilk zamanlardan itibaren dönemin bilimsel verilerinin tefsirlerde yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Makalede, Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde bazı âyetleri bilimsel verilerle izah ettiğini ortaya koymanın yanı sıra bu tefsiri Elmalılı'nın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Süleyman Ateş'in *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri* ve bir heyet tarafından yazılmış olan *Kur'an Yolu* Tefsiri gibi günümüz tefsirleri ile mukayese ederek bilimsel nitelikli âyetlerde ilk ve son dönem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde bazı bilimsel nitelikli âyetlerin yorumlanmasında bilimsel verilerin kullanılmaması ilgili tefsirin yazıldığı dönemde konuyla ilgili bilimsel verinin olmaması ya da bilimsel veri varsa bile müfessirin bu verilerden haberdar olmamış olabileceği şeklinde izah edilmiştir. Konuyla ilgili bilimsel veriye vâkıf olsa da âyeti siyâk-sibâk bağlantısı içerisinde değerlendirip bağlamından koparmamak için mevcut bilimsel veriyi kullanmaktan kaçındığı gösterilmiştir.

¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 11. Bs (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 215-216.

² Ali Köse-Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 111-112.

³ Yusuf el Kardâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem* (İstanbul: Nida Yayınları, 2015), 440.

⁴ Mehmet Kaya, "Bilimsel Tefsir Ve Değişim", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (Haziran 2016): 200, <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.245570>.

⁵ Celâl Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, 5. Bs (İstanbul: Marifet Yayınları, 2005), 21.

⁶ Abdulhamit Birışık, "Tefsir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 281-290.

Bu kısa giriş cümlelerinin ardından Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde ele almış olduğu ve kendi zamanın verilerini kullanarak açıkladığı bazı bilimsel nitelikli âyetleri günümüz tefsirleriyle karşılaştırarak inceleyeceğiz.

1. Kâinatın Yaratılışı

Kâinatın yaratılışı ile ilgili en dikkat çekici âyetlerden biri *أَو لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ* "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?" (el-Enbiyâ 30/21) âyetidir.

Âyetteki *göklerle yerin bitişik iken onların birbirinden ayrılması, koparılması* ifadesi üzerine müfessirler muhtelif yorumlar yapmışlardır. Mukâtil b. Süleyman tefsirinde bu bitişik olma ifadesini şu şekilde açıklar: Gökler ve yer birbirine yapışık bir halde iken Allah su buharına yükselmesini emretmiştir. Su buharı yükselmiş ve Allah bu su buharından yedi kat gökleri yaratmıştır. Böylece Allah gökler ve yeri birbirinden ayırmış ve canlı olan her şeyi bu sudan yaratmıştır.⁷ Bu açıklamadan hareketle o dönemde, suyun buharlaşmasının ve bu buharlaşan suyun yükseldiğinin gözleme dayalı olarak bilindiğini ve hayatın kaynağının su olduğu bilgisine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Gözleme dayalı olan bu veriye Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde yer vermesinden hareketle de onun kendi zamandaki bilimsel ya da gözlemsel verilerinden yararlandığı sonucuna ulaşabiliriz. Elmalılı ise âyette geçen *göklerin ve yerin bitişik olmasındaki* maksadı her ikisinin de deliksiz olması şeklinde ifade etmiştir. Her ikisinin deliksiz olmasındaki maksadı ise birkaç ihtimale izah etmiştir. Birinci ihtimal, yerden ot bitmemesi ve gökten yağmur yağmamasıdır. İkinci ihtimal, yerin dağsız tepesiz yekpare ve gök boyutlarının da güneşi, ayı, gök cisimleri, yıldızı olmadan bir bütün halinde olmasıdır. Üçüncü ihtimal, yer ile gök cisimlerinin birbirine bitişik aynı maddeden olmasıdır. Dördüncü ve son ihtimal ise başlangıçta hepsinin var olmamakta ortak olmasıdır. Elmalılı, sıralamış olduğu bu ihtimallerin ise göklerin ve yerin şu anki mevcut durumlarından bir fikir elde edilerek delil çıkarmak yoluyla bilinebileceğini söylemiştir. Göklerin ve yerin böyle bitişik bir hâlde iken Allah'ın onları birbirinden ayırdığını, yok iken yaratıldıklarını, tek bir şey iken çoğaltıldıklarını ve başlangıçta duman gibi bir madde iken farklı şekiller alarak kütleler olduklarını ifade etmiştir. Âyetin *وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ* kısmını yorumlarken ise bazılarının âyetteki su'dan maksadın nutfe olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Ancak böyle bir yorumun, bitkilerin canlıların dışında kalmasına sebebiyet vereceğinden dolayı su'ya asıl manasının verilmesinin daha doğru olacağına⁸ vurgu yapmıştır.

⁷ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (Dâru İhyâi't-Turâs, 1423), 3: 76.

⁸ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3. Bs (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 5: 3351-3353.

Elmalılı hem Osmanlı'nın son dönemlerine hem de Cumhuriyet'in ilk dönemlerine tanıklık etmiş⁹ ve dil, siyer, tarih, tefsir, fıkıh, mantık, kelam, felsefe ilimlerinde derinlemesine ilim sahibi bir mütefekkindir.¹⁰ Bununla birlikte Elmalılı, Fransızca bilmekte ve bu sayede Batı'daki gelişmelerden haberdar olmakta, özellikle de Batı Felsefesini yakından tanımaktadır.¹¹ Elmalılı hem Doğu hem de Batı ilimlerine olan bu vukufiyeti¹² sebebiyle âyetleri daha geniş bir perspektifte değerlendirmekte ve muhtelif manalar vermektedir. Elmalılı, yukarıda söz konusu edilen âyette de "ratk" ve "fatk" kavramları üzerine muhtemel birkaç yorum yapmış yani net bir ifade kullanmamıştır. Buna karşılık Mukâtil b. Süleyman bu kavramları kendi dönemindeki basit gözlemsel verilerle izah etmiştir. Sonuç olarak hem Mukâtil b. Süleyman'ın hem de Elmalılı'nın kendi dönemlerindeki gelişmeleri, bilimsel veya gözlemsel verileri dikkate aldıklarını ve tefsirlerinde bu bilgilere yer verdiklerini söyleyebiliriz.

Kâinatın yaratılışıyla ilgili yukarıda zikredilen âyeti Mukâtil b. Süleyman ve Elmalılı'nın nasıl ele aldığına değinmeye çalıştık. Aşağıda gelecek olan başlıkta da rüzgârların aşılama olarak gönderilmesiyle ilgili olan âyeti ele alacağız.

2. Rüzgârların Aşılama Olarak Gönderilmesi

Kur'ân'da وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ "Biz, rüzgârları aşılama olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık" (el-Hicr 15/22) âyetinde rüzgârların aşılama olarak gönderildiği bildirilmiştir. Ancak bu aşılamanın mahiyetinin ne olduğu hususu müfessirler tarafından çokça tartışılmış ve farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Mukâtil b. Süleyman *rüzgârların aşılması* ile ilgili olarak Allah'ın, rüzgârlar göndererek dünya semasından belli bir miktarda suyu aldığını ve bu rüzgârlarla bulutları harekete geçirdiğini söyler. İçerisinde bitki sularını da barındıran bu rüzgârların, taşıdıkları suları bulutlara bıraktığını ifade eder. Bunların akabinde ise Allah'ın, gök gürültüsüyle birlikte yağmuru yağdırmasını murat ettiği yere bu bulutları sevk ettiğini belirtir. Böylece gökten su, yani yağmur indirildiğini ve bu suyla da Âdemoğlunun su ihtiyacının karşılandığını ifade eder.¹³ Mukâtil b. Süleyman'ın yapmış olduğu bu açıklamalar, o dönemlerde de su döngüsünün bilindiğini göstermektedir. Bunun haricinde Mukâtil b. Süleyman'ın, rüzgârların dünya semasından belli bir miktardaki suyu almasıyla ilgili olan ifadesinden, bu suyun alınma şeklinin rüzgârların tesiriyle havada ve suda meydana gelen hortum, kasırdaki

⁹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Terbiye Anlayışı ve Eserlerine Egitimci Gözü ile Bir Bakış", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları/ 109, 1993), 245-252.

¹⁰ Hüseyin Aydın, "Bir Mütefekkir Olarak Muhammed Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları/ 109, 1993), 260-264.

¹¹ Halis Albayrak, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993): 155-173.

¹² Recep Orhan Özel, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği* (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 12.

¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 2: 427.

ve girdap devinimleri¹⁴ sonucunda yeryüzündeki suyun uçarak dünya semasına yükselmesi anlaşılabilir gibi rüzgârların estiği sırada suyu buharlaştırması ve bu buharlaşan suyun yükselmesi¹⁵ şeklinde de anlaşılabilir. Ayrıca “rüzgârların, içinde bitki sularının da bulunduğu suyu bulutlara bırakması ve daha sonra yağmur şeklinde bu suların yeryüzüne indirilmesi” şeklindeki açıklamasından hareketle de bitkilerin polenlerinin birbirine taşındığının ve bu şekilde bir aşılamanın gerçekleştiğinin bilgisinin mevcut olduğu söylenebilir. Nitekim çiftçi olan bazı sahâbîlerin hurma ağaçlarını aşılması/döllemesi ile ilgili hadisler¹⁶ Hz. Peygamber döneminde de bitkilerde aşılama bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde geçen rivayete¹⁷ göre Hz. Peygamber hurma ağaçları başında toplanan bir kavme uğramış ve onların ne yaptığını sormuştur. Orada bulunan sahâbeler de bunun üzerine “Erkeği dışının üzerine koyarak hurmayı döllüyorlar.” demişlerdir.¹⁸ Sahâbelerin yapmış olduğu bu açıklama o dönemlerde bitkilerde erkeklik ve dişilik olgusunun var olduğuna işaret etmektedir.

Günümüz müfessirlerinden olan Elmalılı ise bu âyeti yorumlarken ilk önce İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) “rüzgârların; bulutların ve ağaçların aşılama olduğu” bilgisini nakleder ve Râzî’nin de bu bilgiyi İbn Abbas’tan naklettiğini ve Râzî’nin müfessirliğinin yanı sıra aynı zamanda bir tabip olmasına rağmen bu aşılama meselesinin kendisine meçhul kaldığını söyler. Elmalılı, İbn Mes’ûd’un (ö. 32/652-53) da bu âyetin tefsirinde şunları ifade ettiğini belirtmiştir: Allah; rüzgârları, bulutları aşılama için gönderir. Onlar da suyu taşıyıp bulutlara karıştırır. Sonra bulutu sıkıştırıp bir aşı gibi akıtır. İbn Mes’ûd’un bu ifadelerini aktaran Elmalılı, bunun rüzgârların bulutları aşılmasıyla ilgili olduğunu ve rüzgârların ağaçları aşılmasının tefsirinin zikredilmediğini söyler. Rüzgârların nebâtâtı aşılmasının yakın zamana kadar bilinmediğini söyleyen Elmalılı, bu hakikatin *مِنْ كُلِّ النَّمْرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُؤُجَيْنِ اثْنَيْنِ* “Bütün meyvelerden yeryüzünde ikişer çift yarattı.” (er-Ra’d 3/13) âyetinin münkeşif olmasından sonra anlaşılabilirliğini söylemiştir. Yani bütün bitkilerin çiçeklerinde erkek ve dişi çifti bulunduğunun ve erkeğin dişiyi aşladığının bilgisi ortaya çıktıktan sonra bu hakikat bilinebilmiştir. Elmalılı, bin küsür sene sonra böyle bir hakikatin

¹⁴ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, 2. Bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 417.

¹⁵ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, 165-167.

¹⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el- Haccâc b. el-Haccâc Müslim, *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1374/1955), “Fezâil”, 139-140-141; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Daru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, 1373/1953), “Ruhûn”, 15; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el- Arnaut ve Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 1/150.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/150.

¹⁸ Hadisin tam metni şu şekildedir: حَدَّثَنَا بِهِزٌ وَعَفَانٌ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سَمَّاكٍ عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَوْمٍ فِي رُؤُوسِ النَّخْلِ فَقَالَ مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ قَالُوا يَلْقَحُونَهُ يَجْعَلُونَ الذَّكَرَ فِي الْأُنْثَى قَالَ مَا أَظُنُّ ذَلِكَ يَغْنَى شَيْئاً فَأَخْبَرُوا بِذَلِكَ فَتَرَكَوهُ فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنْ كَانَ يَنْفَعُهُمْ فَلْيَصْنَعُوهُ فَإِنِّي أَنَا ظَنَنْتُ ظَنًّا فَلَا تَوَاضَعُونَ بِالظَّنِّ وَلَكِنْ إِذَا أَخْبَرْتُمْ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِشَيْءٍ فَخَذُوهُ فَإِنِّي لَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ شَيْئاً

ortaya çıkmasının bir mucize olduğunu da vurgulamıştır.¹⁹ Benzer şekilde Tantavî Cevherî (ö. 1862-1940)de rüzgârların aşılama olmasındaki rolü, bitkilerdeki erkeklik ve dişilik polenlerini birbirlerine taşımakla gerçekleştirmesiyle açıklamıştır.²⁰ Elmalılı'nın bu yaklaşımı Kur'ân'ın nüzûlü dönemindeki muhataplar açısından problemleri göstermektedir. Çünkü Kur'ân, muhatapların bildiği veriler olarak kâinattan deliller göstermektedir. O dönemin Araplarında meyvelerin zevci denilince meyve türlerinin kastedilmesi oldukça yaygındır. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889) âyetteki زوج kelimesini meyvelerdeki tatlılık ve ekşilik türü olarak ele almıştır.²¹ Aynı şekilde Nehhâs (ö. 338/950) da âyetteki زوجين kelimesini "iki sınıf" yani iki tür olarak zikretmiş ve her bir türe "zevc" denildiğini ifade etmiştir.²² Dolayısıyla Mukâtil b. Süleyman'ın ilgili âyeti bu çerçevede değerlendirmesi âyetin nüzul dönemi muhataplarının algısına göre tefsir edildiğini göstermektedir. Ayrıca hurmaların aşılama ile ilgili olarak yukarıda zikretmiş olduğumuz *el-Müsned*'de geçen hadis,²³ Elmalılı'nın binlerce sene sonra bitkilerde erkeklik ve dişilik hakikatinin ortaya çıkmasıyla ilgili olan çıkarımını zedelemektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Mukâtil b. Süleyman'ın yaşadığı dönemden önce de bitkilerde aşılama bilgisi ve erkeklik-dişilik kavramı mevcuttu. Buna rağmen Mukâtil b. Süleyman yapmış olduğu yorumda doğrudan bir polenden ya da bitkilerdeki erkeklik ve dişilikten bahsetmemiştir. Ancak böyle olsa bile içerisinde bitki sularının olduğu suyun dünya semasına yükselmesi ve bu suyun tekrar dünyaya dönmesiyle aşılamanın gerçekleşmiş olacağını ifade eden açıklaması onun bitkilerin aşılama rüzgârların tesirini bildiğini gösterir. Mukâtil b. Süleyman'ın yapmış olduğu açıklamalardan hareketle onun âyetleri kendi dönemine ait ilmî verileri ve varlık tasavvurunu dikkate alarak açıklamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu da bize Mukâtil b. Süleyman'ın ve diğer eski müfessirlerin sanıldığının aksine âyetleri sadece rivayet odaklı açıklamadıklarını, müfessirlerin yaşadıkları dönemden tamamen bağımsız olmadıklarını göstermektedir.

Rüzgârların aşılama olarak gönderilmesiyle ilgili yukarıda zikredilen âyetin müfessirler tarafından kendi dönemlerine ait veriler ışığında değerlendirildiğini ifade ettik. Gelecek başlıkta da gökyüzünün korunmuş bir tavan yapılması ile ilgili âyet üzerinde durulacaktır.

3. Gökyüzünün Korunmuş Bir Tavan Yapılması

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ "Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler" (el-Enbiyâ 32/21) âyetinde

¹⁹ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 5: 3053-3055.

²⁰ Tantavî Cevherî, *el-Cevâhir fi tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1350), 8: 39.

²¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978), 224.

²² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1. Bs (Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1409), c. 3: 468.

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/150.

gökyüzünün korunmuş bir tavan olarak yaratıldığına işaret edilmiştir. Gökyüzünün korunmuş bir tavan olarak yaratılması ilk dönemlerde şeytanlara ve cinlere karşı bir önlem olarak gökyüzünün yükseltilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Nitekim Mukâtil b. Süleyman bu âyeti yorumlarken gökyüzünün tavan yapılmasından maksadın “gökyüzünün yükseltilmesi” olduğunu söylemiştir. Korunmuş olmasındaki maksadın ise “meleklerin sözlerini dinleyip bunları haber vermemeleri için şeytanlardan korunması” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca insanların gökyüzündeki işaretlerden olan güneş, ay, yıldızlar ve bunların dışındaki gök cisimlerinden yüz çevirdiklerini söylemektedir. Yani bu gök cisimlerinin Allah tarafından nasıl yaratıldığına ve Allah’ın vahdaniyetinin tefekkür edilmediğinin vurgusunu yapmaktadır.²⁴ Mukâtil b. Süleyman “gökyüzünün korunmuş bir tavan yapılması” örneğinin, Allah’ın varlığına işaret eden deliller olması açısından güneş, ay ve yıldızlar gibi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Mukâtil b. Süleyman’ın عَنْ آيَاتِهَا ifadesini açıklarken güneş, ay ve yıldızları zikretmesinin yanı sıra gök cisimlerini de zikrediyor olması da dikkat çekmektedir. Nitekim güneş, ay ve yıldızlar doğrudan göz ile görülüp varlıklarından haberdar olunabilirken diğer gök cisimlerinin varlığının göz ile bakarak bilinebilmesi mümkün değildir. Bu gök cisimlerinin varlığından bahsedilmesi dönemin varlık tasavvuruyla ilgili olabilir. Bununla birlikte bu bilgiye bir araştırma ya da gözlem sonucunda ulaşılmıştır da denilebilir. Bu nedenle Mukâtil b. Süleyman’ın bu âyeti kendi zamanında var olan ve bugünkü tabirle bilimsel denilebilecek bir bilgiyle açıkladığı söylenebilir. Ancak âyeti daha çok tefekkür ve Allah’ın vahdaniyeti çerçevesinde değerlendirmiş olması bu bilimsel nitelikli bilginin arka planda kalmasına neden olmuştur.

Yine ilk dönem müfessirlerinden olan Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) da gökyüzünün korunmuş bir tavan yapılmasındaki bu *korunmuşluğun* şeytanlara karşı olduğunu Hicr sûresinin 17. âyetini²⁵ delil getirerek Mukâtil b. Süleyman’ı destekler nitelikte bir beyanda bulunmuştur.²⁶ Aynı şekilde insanların gökyüzündeki işaretlere sırt çevirmesiyle ilgili olarak da Mukâtil b. Süleyman gibi gök cisimleri hakkında tefekküre ve Allah’ın vahdaniyetine dikkat çekmiştir.²⁷ Yapılan bu yorumlardan yola çıkarak ilk dönemlerde bu âyetin daha çok *gökyüzünün şeytanlardan korunmuş olması, gök cisimleri ve Allah’ın vahdaniyeti hakkında tefekkürün gerekliliği* şeklinde anlaşılmış olduğu söylenebilir. Allah; güneş, ay ve yıldızlar gibi gözle görülebilen âşikar gök cisimleriyle insanları tefekküre sevk etmektedir. Bununla birlikte diğer gök cisimlerinin varlığına değinilmesi²⁸ gökyüzü ve gök cisimleri hakkında birtakım

²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3: 77.

²⁵ “و حفظناها من كل شيطان رجيم” (Gökyüzünü her kovulmuş şeytandan koruduk).

²⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425), 1: 310.

²⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 310.

²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3: 77.

araştırmaların ve çalışmaların ilk dönemlerden itibaren yapılmaya başlandığı²⁹ çıkarımını yapmamızı mümkün kılmaktadır.

İlk dönem müfessirleri bu âyeti yukarıda ifade ettiğimiz şekilde anlarken günümüz müfessirleri daha farklı bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Şüphesiz bunda gökyüzü ve atmosferle ilgili gelişmiş bilimsel bilgilerin etkisi söz konusudur. Bu etki dolayısıyla modern dönem müfessirleri yukarıdaki yorumlara ek olarak tefsirlerinde atmosferin yapısıyla ilgili bilimsel bilgilerden faydalanarak âyetin yorumlanmasına yeni bir boyut kazandırmışlardır. Atmosferin koruyucu gazlarla dolu olmasıyla söz konusu âyet arasında bağlantı kurularak yorumlar getirilmiştir.³⁰ Örneğin günümüz tefsirlerinden olan “Kur’an Yolu” tefsirinde “korunmuş tavan” benzetmesinin dünyayı saran atmosfere ve galaksilerin, güneş sistemlerinin ve yıldızların oluşturduğu kozmik uzaya işaret ettiği vurgulanmıştır. Allah’ın kurduğu bir denge ve düzen içinde yaratılmış olan bu kozmik uzayın merkezkaç kuvvetlere ve karşılıklı kütle çekimlere dayanarak hareket etmekte olduğu ve bu sistem sayesinde parçalanıp yok olmaktan korunduğu ifade edilmiştir. “Gökyüzünün âyetleri (işaretleri)” diye ifade edilen kısım ise ilk dönem müfessirlerine benzer şekilde Allah’ın varlığı, kudreti ve bunlardan ibret alınması gerektiği şeklinde tavsiz edilmiştir.³¹

Mukâtil b. Süleyman ve Yahyâ b. Sellâm gibi ilk dönem müfessirleri bu âyeti daha çok Allah’ın vahdaniyeti ve gök cisimlerinin tefekkür edilmesinin gerekliliği çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra gözle görülemeyen gök cisimlerinin varlıklarına da işaret etmişlerdir. Ancak bu bilgi biraz sığ kalmıştır. Buna karşılık yakın döneme ait olan “Kur’an Yolu” tefsirinde bu âyet çoğunlukla gökyüzü ve atmosferle ilgili elde edilen günümüz bilimsel verileriyle izah edilmiştir. Ayrıca ilk dönem müfessirleri gibi Allah’ın vahdaniyetinin ve kudretinin tefekkürüne de vurgu yapılmıştır. İlk dönem müfessirlerinin de günümüz müfessirlerinin de bunun gibi bilimsel nitelikli âyetleri kendi zamanlarındaki verileri kullanarak ele aldıkları görülmektedir. Elde olan bilimsel veri ne kadar fazla ise bunun tefsirlere yansması da kadar fazla olmuştur. Nitekim Mukâtil b. Süleyman ve Yahyâ b. Sellâm gibi ilk dönem müfessirleri sadece gök cisimlerinin varlıklarından bahsetmişlerdir. Günümüzde ise gök cisimleri ve atmosferle ilgili yapılan çalışmaların ve elde edilen verilerin fazlalığı “Kur’an Yolu” tefsirinde olduğu gibi diğer tefsirlerde de varlığını hissettirmektedir.

Gökyüzünün korunmuş bir tavan yapılması başlığı altında zikredilen âyetin ilk ve son dönemlerde elde edilen verilere göre nasıl açıklandığını ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de kâinatın genişletilmesiyle ilgili âyetin hangi kapsamda ele alındığına değineceğiz.

²⁹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997), 8.

³⁰ Asim Duran, *Dirayet Tefsirleri Geleneğinde Kur’an’daki Kevnî Ayetlerin Yorumlanma Biçimleri* (Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2011), 140.

³¹ H. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu Türkçe ve Meal Tefsir*, 3. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), c. 3: 677.

4. Kâinatın Genişletilmesi

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.” (ez-Zâriyat 47/51). Mukâtil b. Süleyman ilgili âyetin yorumunda semada Allah’ın varlığına işaret eden bir delil olduğu üzerinde durmaktadır. Âyette geçen *بِنَيْتَاهَا بِأَيْدٍ* ifadesindeki *بِنَيْتَاهَا* kelimesini ise *بقوة* kelimesi ile izah ederek semanın mükemmel yapısına dikkat çekmektedir. Böylece Allah’ın kuvvet ve kudretine vurgu yapmaktadır. Âyetin son kısmı yani *وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ* kısmı hakkında ise *نحن قادرون على أن نوسعها كما نريد* diyerek Allah’ın semayı dilediği gibi genişletebileceğine dikkat çekmektedir.³² Dolayısıyla Mukâtil b. Süleyman bu açıklamalarıyla aşağıdan bakıldığında âdeta bir çatı gibi uçsuz bucaksız gözüken semanın genişliğine dikkat çekmekte ve Allah dilerse bunu daha da genişletebilir diyerek yüceliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Mukâtil b. Süleyman’ın bu âyeti yorumlama şeklinden anlaşılmaktadır ki o dönemlerde bu âyet Allah’ın gücüne, kuvvetine ve kudretine dolayısıyla da tevhide delalet eden âyetler gibi değerlendirilmektedir. Zâriyât sûresinin Mekkî bir sûre olması³³ da bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Mekkî sûrelerde daha çok tevhid, haşır, iman konuları ve temel ahlak prensipleri gibi konular üzerinde durulmuştur.³⁴ Ayrıca Mukâtil b. Süleyman yapmış olduğu açıklamada her ne kadar Allah’ın kuvvet ve kudretine vurgu yapıyor olsa da âyetin son kısmını yorumlarken *نحن قادرون على أن نوسعها كما نريد* “dilediğimiz gibi semayı genişletmeye güç yetiririz” ifadelerini kullanıyor olmasından hareketle kâinatın genişlemesinin mümkün olduğunu dolaylı olarak ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu dolaylı ifade Mukâtil b. Süleyman’ın kendi döneminde şayet bu konuyla ilgili bilimsel bir veri olsaydı bu verileri de kullanarak bir açıklamada bulunabileceği izlenimini vermektedir.

Günümüzde ise bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya çıkan yeni veriler sonucunda kâinatın genişlediği ispatlanmıştır.³⁵ Bu yeni verilerin ortaya çıkmasından sonra yazılan tefsirlerde bundan nasibini almış ve kâinatın genişlemesiyle ilgili olan Zâriyât sûresinin 47. âyeti de bu çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin Süleyman Ateş bu âyeti açıklarken Allah’ın kudret ve hikmetini göstermek amacıyla göğü “eyd” yani “kuvvet” ile sağlam ve birbirini tutar biçimde muhkem kıldığını veya göğü kendi elleriyle yaptığını ve göklerin genişliğiyle uygun olmak üzere çok genişletici olduğunu söyler. Ayrıca âyetteki *وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ* ifadesinin de genişletme eyleminin sürmesine delalet ettiğine işaret eder. Bu genişletme işiyle ilgili olarak da bilim adamları tarafından uzay cisimleri arasındaki mesafenin git gide açıldığının yani evrenin genişlemesinin tespit edildiğinin bilgisini veren Süleyman Ateş, bu âyetin bir

³² Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 4: 132.

³³ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Mısır: el-Hey’etü’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kitâb, 1394), 1: 40.

³⁴ Atilla Yargıcı, “Mekkî Ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, İslamî Araştırmalar Dergisi 17/4 (2004): 281, ISSN 1300-0373.

³⁵ Durmuş Ali Demir-Namık Kemal Pak, “Büyük Patlama ve Evrenin Genişlemesi”, Bilim ve Ütopya Dergisi, 195 (Eylül 2010): 16-19.

Kur'ân mucizesi olduğunu belirtmiştir.³⁶ Süleyman Ateş'in bu âyeti değerlendirirken bir yandan Allah'ın kuvvet ve kudretine vurgu yaptığı bir yandan da bilimsel verilerden faydalanarak âyetteki mucizevîliğe dikkat çektiği görülmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bilimsel veriler Süleyman Ateş gibi bazı günümüz müfessirleri tarafından bir tefsir malzemesi olarak kullanılmış ve ilgili âyetlerin açıklanmasında bu verilerden faydalanılmıştır. Ancak bazı günümüz müfessirleri ise ellerinde bu bilimsel veriler olmasına rağmen birtakım bilimsel nitelikli âyetlerin yorumlanmasında bu verileri kullanmamışlardır. Örneğin Elmalılı konuyla ilgili bilimsel verilerden haberdar olmasına rağmen³⁷ âyetteki بِأَيْدِي ifadesini Mukâtil b. Süleyman'a benzer şekilde yorumlayarak bu ifadenin "kuvvet" manasına geldiğine işaret etmiştir. Ayrıca وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ifadesinin iki manaya işaret ettiğini söyleyen Elmalılı, bu manalardan birinin Allah'ın kudretine delalet ettiğine vurgu yapmıştır. Yani bu birinci manaya göre "bizim kudretimiz o kadar geniştir ki semayı dilediğimiz gibi genişletiriz" anlamı ortaya çıkar. Elmalılı'nın bu ifadesinden "biz kâinatı genişletmetmeye kudretimizle güç yetiririz" manası çıkarılabileceği gibi "kâinatın genişlemesinin mümkün olması" manası da çıkarılabilir. Elmalılı ikinci mananın ise Allah'ın darlıkları giderme, sıkıntıları açma ve fakirleri zenginleştirme anlamında mün'im (nimet veren, yediren içiren) olduğunu söylemiştir.³⁸ Görüldüğü üzere Elmalılı âyetin açıklamasında herhangi bir bilimsel bilgi vermemiş, Allah'ın kuvvet ve kudretine dikkat çekmiştir. Elmalılı'nın bu şekilde bir yorumda bulunmasının sebebi olarak mevcut bilimsel verinin âyetin açıklamasında kullanılmasının asıl verilmek istenen mesajdan uzaklaşmaya neden olabileceği düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte bu âyetin yorumunda Süleyman Ateş'in eldeki bilimsel verileri kullanarak değerlendirmelerde bulunması ve Elmalılı'nın bundan kaçınması bize âyetlerin yorumlanmasında müfessirlerin anlayış farklılıklarının etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim bir müfessirin hayata bakışı, dönemi, kültürü, yetiştiği sosyal çevre başta olmak üzere ilimlere olan vukûfiyeti yahut yetersizliği,³⁹ anlamı tespitinde temel bir hareket noktası olan karineye

³⁶ Süleyman Ateş, Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, 2. Bs (İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1995), 5: 2528.

³⁷ Evrenbilimde yani kozmolojide yirminci yüzyılın devrimi evrenin genişlediğinin keşfi olmuştur. 1920'lerden önce hemen hemen her yerde evrenin durağan olduğuna ve merkezinin de Samanyolu galaksimiz olduğuna inanılıyordu. Bu dünya görüşü sarmal bulutsuların sistematik uzaklaşma hareketi ölçüldüğünde bir sarsıntı geçirdi. Sonunda da 1929 yılında Edwin Hubble şu anda evrenin genişlemesi olarak yorumlanan kırmızıya kayma-uzaklık yasasını bulduğunda tümüyle tepetaklak oldu. Bu tek sonuçtan da modern kozmoloji doğdu. [Durmuş Ali Demir-Namık Kemal Pak, "Büyük Patlama ve Evrenin Genişlemesi", Bilim ve Ütopya Dergisi, 195 (Eylül 2010): 17.] Elmalılı "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirini kırk sekiz yaşında iken başlayıp altmış yaşında tamamlamıştır. (TDV İslam Ansiklopedisi "Elmalılı Muhammed Hamdi" maddesi "eserleri" kısmı.) Elmalılı 1878 yılında doğmuş olduğuna ve kırk sekiz yaşında tefsirini yazmaya başladığına göre (1926 yılında) Edwin Hubble'un kâinatın genişlemesiyle ilgili yasayı bulmasından (1929 yılında) üç yıl önce olur. Elmalılı tefsirini 12 yılda tamamladığına göre tefsirini yadığı sıralarda bu bilimsel veri ortaya koyulmuştur. Bu da Elmalılı'nın bu bilgiden haberdar olduğunu gösterir.

³⁸ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 7: 4542-4543.

³⁹ Celalettin Divlekci, "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler", EKEV Akademi Dergisi 18/58 (Kış 2014): 5, pISSN-1301-6229 eISSN:2148-0710.

bakışı ve bağlama yaklaşımı yapmış olduğu yorumlara yansımaktadır.⁴⁰ Elmalılı da elinde veri bulunmasına rağmen kendi tercihi olarak bunu kullanmamıştır. Bu da onun âyetleri anlayış ve yorumlayış şekli hakkında ipuçları vermektedir. Nitekim Elmalılı' ya göre anlamını bildiğimiz manası açık olan bir âyetin fenne ve bilime uydurulmaya çalışılması doğru değildir. Çünkü fen ve bilim yeni araştırmalarla değişebilir.⁴¹

Kâinatın genişletilmesiyle ilgili olan Zâriyât sûresinin 47. âyetini, Mukâtil b. Süleyman ve Elmalılı'nın Allah'ın kuvvet ve kudreti kapsamında, Süleyman Ateş'in ise bilimsel veriler ışığında değerlendirildiğini izah ettik. Gelecek başlıkta da elektrik ve lambanın icadına işaret eden Nûr sûresinin 35. âyetini ele alacağız.

5. Elektrik ve Lambanın İcadı

Elektriğin ve lambanın icadıyla birlikte *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا عَرَبِيَّةٍ بِكَادُ زَيْتُهَا* Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor." (en-Nûr 35/24) âyetinin elektrik ve lambaya işaret ettiği ve bu icatları 1400 yıl önce haber veren Kur'ân'ın başka bir mucizesinin ortaya çıktığı bazı ilim adamları tarafından söylenmeye başlanmıştır. Örneğin Cezair'in önemli yazar ve fikir adamlarından olan Mâlik b. Nebî (1905-1973) *Le phénomène coranique* (Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi)⁴² adlı eserinde bu âyeti elektrik ve lambanın icadı çerçevesinde değerlendirmiştir. Âyetteki ifadelerin bir araya getirildiğinde "kendisine bir ateş dokunmadan yanan bir ışığın bir sırça kandil içindeki bir çerağdan yayıldığı" anlamının ortaya çıkacağına işaret eden Mâlik b. Nebî, âyette geçen hücre kelimesinin projektör'e, çerağ kelimesinin filamen'e (cereyan geçmesiyle akkor haline gelen tel) ve kandil kelimesinin de ampul'e delalet ettiğini söyler. Böylece âyetin manası ona göre şöyle olur: Işık, bir ateş dokunması olmadan içinde akkor telleri bulunan bir ampul ihtiva eden bir projektörden yayılır ve ne şarka ne garba ilişkisi olmayan bir ağacın kökünden beslenir. Sonuç olarak ise vahiy ile ilerlemeler neticesindeki ilim arasındaki ilginç meselelerden bir tanesinin daha tespit edildiğini belirtir.⁴³ Bu açıklamalardan Mâlik b. Nebî'nin ilgili âyeti tamamen bilimsel veriler ışığında ele aldığı görülmektedir. Onun bu şekilde bir tutum sergilemesinden hareketle amacının âyetteki mucizeyi ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak âyette geçen birtakım kelimeleri modern teknolojinin tabirleriyle açıklaması ve bu açıklamayı da

⁴⁰ Divlekci, "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler", 10.

⁴¹ Özel, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği*, 55.

⁴² Saîd Murâd, "Mâlik b. Nebî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 513-514.

⁴³ Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, çev. Ergun Göze (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 208.

bir yorum gibi değil de sanki tefsir edasında yapıyor olmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Mâlik b. Nebî ilgili âyeti bu şekilde anlarken ilk dönem müfessirlerinden olan Mukâtil b. Süleyman'ın ise bu âyeti çok daha farklı bir bakış açısıyla ele aldığını söyleyebiliriz. Nitekim Mukâtil b. Süleyman âyetin *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* kısmını “Allah göklerde ve yerde bulunanları doğru yola hidayet edendir.” şeklinde ifade etmiştir.⁴⁴ Yani göklerde ve yerde olanlar Allah'ın nuruyla doğru yolu bulurlar ve Allah'ın hidayet etmesiyle dalaletin şaşkınlığından kurtulabilirler.⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman âyetin devamının ise Nebî (s.a.v.)'in vasıfları hakkında olduğunu söylemektedir. *مَثَلُ نُورِهِ* ifadesini babası Abdullah b. Abdülmuttalib'in sulbünde bulunan Muhammed (s.a.v.)'in nurunun misali şeklinde açıklamıştır. *كَمِشْكُورٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ* ifadesini içerisinde kandil bulunan duvardaki küçük pencere oyuğuna benzetmiştir. *الْمِصْبَاحُ فِي رُجَاجَةٍ* ifadesini saflığı (netliği) tam olan bir camın içindeki kandil olarak beyan etmiştir. Mukâtil b. Süleyman âyette geçen *مِشْكُورٍ* kelimesinin babası Abdullah'ın sulbündeki Muhammed'i, *رُجَاجَةٍ* kelimesinin Muhammed'in bedenini, *سِرَاجٌ* kelimesinin ise Muhammed'in bedenindeki imanı temsil ettiğini söyler. Mukâtil b. Süleyman âyetteki geçen kelimeleri bu şekilde temsil etmesinin ardından âyetin bu kapsamdaki manasını şu şekilde verir: İçerisinde kandil (Muhammed'in imanı) bulunan cam (Muhammed'in bedeni) konulduğu yerden (Abdullah'ın sulbü) alınınca o yer (Abdullah'ın sulbü) kararır ve nuru gider. Abdullah'ın misali bu içerisinde kandil bulunan camın konulduğu yer gibidir. Cam da peygamberlerin kitaplarındaki parlak yıldızların ışığı gibi kendisinde kapalılık olmayan Muhammed'e benzetilmiştir. Bu parlak yıldız Venüs'tür. Bu yıldızın, Süryanice adı Berceres olan Jüpiter olduğu da söylenmiştir. Mukâtil b. Süleyman *يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ* “mübarek bir ağaçtan tutuşturulur” ifadesindeki mübarek ağacın İbrahim (as) olduğunu söylemiş ve Muhammed'in İbrahim'in zürriyetinden geldiğini belirtmiştir. İbrahim'e *رَيْثُونَةٍ* denilmesinin sebebini ise bu ifadenin güzel itaat anlamına gelmesiyle açıklamıştır. *لَا يَشْرِكُ فِيهَا شَيْءٌ وَلَا عَرَبِيٌّ* ifadesini İbrahim'in ne Hıristiyanlar gibi Doğu tarafına ne de Yahudiler gibi Batı tarafına dönmediği, namaz kılarken Kâbe'ye yöneldiği şeklinde izah etmiştir. Mukâtil b. Süleyman *نَارٌ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ* ifadesini ise İbrahim'in ilminin ateş ona dokunmasa dahi her yeri aydınlatacağı şeklinde açıklamıştır. *نُورٌ عَلَى نُورٍ* ifadesinin bir nebî olan İbrahim'in sulbünden çıkan nebî Muhammed'e işaret ettiğini söylemiştir. Âyetin *اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ* kısmında da Allah'ın dilediğine hidayet etmesinden bahsetmiştir. Bu temsilde kandil yuvası, Abdullah b. Abdülmuttalib'in; kandil, imanın; cam, Muhammed'in (s.a.v.) bedeninin; parlak yıldız, Muhammed'in (s.a.v.) imanının; mübarek ağaç da İbrahim'in (as) misali gibidir.⁴⁶

Mukâtil b. Süleyman'ın Nûr sûresinin 35. âyetini genel olarak Nebî (s.a.v.)'in vasıfları çerçevesinde değerlendirdiğini görmekteyiz. Ancak bunun yanı sıra yapmış

⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3: 199.

⁴⁵ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420), 19: 177.

⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3: 199-200.

olduğu bu değerlendirmede gök cisimlerinden olan Venüs ve Jüpiter'e de değinmiştir. Venüs ve Jüpiter'in varlığının bilgisinin de eski zamanlardan beri bilindiğine işaret etmiştir. Bu bilgi muhtemelen Babiller'den ya da Antik Yunan kültüründen elde edilmiştir. Nitekim gök cisimleriyle yapılan gözlem ve çalışmalarının bilinen ilk örnekleri Babiller'e ve Antik Yunan'a dayanmaktadır.⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman'ın böylesine önemli bir bilgiyi aktarması en eski dönemlerden beri gök cisimlerinin insanlar için bir merak unsuru olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu alanda gözlemler yapılması ve gök cisimleri hakkında birtakım bilgilerin ortaya koyulması ise dolaylı olarak matematik, geometri ve fizik ilimlerinde belli bir seviyeye gelindiğine işaret etmektedir.⁴⁸ Buradan yola çıkarak bu bilgileri dolaylı olarak bize sunan Mukâtil b. Süleyman'ın dönemine ait bilgileri dikkate aldığımızı söyleyebiliriz. Nitekim Mukâtil b. Süleyman'ın kendi döneminde ortaya çıkan varlık tasavvuruyla ilgili bilgiye tefsirinde yer vermesi bunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda yapmış olduğumuz araştırma, inceleme ve kaynak taramaları sonucunda ilk tam tefsir olan Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîru'l-kebir*'inde bilimsel nitelikli olan bazı âyetlerin, müfessir tarafından o zamanın varlık tasavvuru ve kabul görmüş verileri çerçevesinde açıklandığı tespit edilmiştir. Yani ilk dönemlerden beri müfessirlerin kendi dönemleri itibarıyla bilimsel bir bilgi gibi kabul edilip doğruluğuna inanılan verileri dikkate aldıkları ve bu verileri tefsirlerinde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar bu bilimsel verilerin varlığı ve tefsirlerde kullanımı kısıtlı olsa da bunların bilimsel tefsirin ilk nüveleri niteliğinde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ilk bilimsel tefsir çalışmalarının Gazzâlî ile başladığı anlayışının yanlışlığı ortaya koyulmuştur.

Tespit etmiş olduğumuz diğer bir mesele ise Mukâtil b. Süleyman'ın ve diğer ilk dönem müfessirlerinin bilimsel nitelikli âyetleri açıklarken tek bir mana üzerinde durdukları ve bu açıklamaları âdeti bir tefsir edasıyla yapmış olduklarıdır. Buna karşılık Elmalılı gibi son dönem müfessirleri bu minvaldeki âyetleri birkaç muhtemel manayla veya kendi yorumlarıyla izah etmişlerdir.

Bu çalışmamızda Mukâtil b. Süleyman'ın bilimsel nitelikli âyetleri daha çok Allah'ın kudreti, vahdaniyeti ve bunlar hakkında tefekkür edilmesi gerektiği çerçevesinde ele aldığı görülmüştür. Ayrıca Mukâtil b. Süleyman'ın kendi döneminin bilgi birikimini dikkate alan bir müfessir olduğu da ortaya koyulmuştur. Şöyle ki Mukâtil b. Süleyman, bilimsel nitelikli âyetle ilgili elinde bir veri varsa bunu kullanmıştır. Rüzgârların aşılacağı olarak gönderilmesini su döngüsüyle açıklaması buna örnek verilebilir. Bununla birlikte elinde âyetle ilgili doğrudan bir bilimsel veri bulunmasa da bazı âyetlerin tefsirini yaparken döneminde geçerli olan birtakım

⁴⁷ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Astronomi Tarihi", erişim: 10 Haziran 2020, https://tr.wikipedia.org/wiki/Astronomi_tarihi.

⁴⁸ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Antik Yunan Astronomisi", erişim: 10 Haziran 2020, https://tr.wikipedia.org/wiki/Antik_Yunan_astronomisi.

bilgilere yer vermiştir. Nûr sûresi 35. âyetinin tefsirini yaparken Venüs ve Jüpiter'e değinmesi bu örneklerden birisidir. Mukâtil b. Süleyman'ın bu tür bilgilere tefsirinde yer vermesi onun bu verilere önem verdiğinin ve kendisinin ilmî bir yönünün olduğunun delilidir.

Mukâtil b. Süleymân'ın *et-Tefsîru'l-kebîr* adlı eserin günümüz tefsirleri ile karşılaştırılması sonucunda ise bu tefsirler arasında birtakım benzerlikler bulunmakla birlikte ilerleyen zaman içerisinde yeni icatların, keşiflerin ve bilimsel verilerin ortaya çıkması hasebiyle daha çok farklı yorumların yapıldığı görülmüştür. Sonuç olarak müfessirlerin yaşamış oldukları dönemden, kültürden, sosyal çevreden, varlık tasavvurundan ve kendi zamanlarının kabul görmüş verilerinden etkilendikleri ve bu verileri tefsirlerine yansıtıkları ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte bilimsel nitelikli âyetlerin ilk dönemden günümüze kadar müfessirler tarafından hangi bağlamda ele alındığını ve müfessirlerin kendi dönemlerindeki verilerle bu âyetleri nasıl açıkladıklarını ortaya koyan daha kapsamlı çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned. nşr. Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Albayrak, Halis. "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993). 155-173.
- Aristoteles. *Fizik*. 2. Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. "Muhammed Hamdi Yazır'ın Terbiye Anlayışı ve Eserlerine Eğitimci Gözü ile Bir Bakış". *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*. 245-252. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*. 2. Bs, 6 Cilt. İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1995.
- Aydın, Hüseyin. "Bir Mütefekkir Olarak Muhammed Hamdi Yazır". *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*. 260-264. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Bırışık, Abdulhamit. "Tefsir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40: 281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Cevherî, Tantavî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Çur'âni'l-kerîm*. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1350.
- Demir, Durmuş Ali - Pak, Namık Kemal. "Büyük Patlama ve Evrenin Genişlemesi". *Bilim ve Ütopya Dergisi*. 195 (Eylül 2010): 16-19.
- Divlekci, Celalettin. "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler". *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (Kış 2014). pISSN-1301-6229 eISSN:2148-0710.
- Duran, Asim. *Dirayet Tefsirleri Geleneğinde Kur'an'daki Kevnî Ayetlerin Yorumlanma Biçimleri*. Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2011.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 3. Bs, 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Ġarîbü'l-Ķur'ân*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 2 Cilt. Kahire: Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, 1373/1953.
- Karaman, H.-Çağrı, M.-Dönmez, İK-Gümüş, S. *Kur'an Yolu Türkçe ve Meal Tefsir*. 3. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kardâvî, Yusuf el. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayınları, 2015.
- Kaya, Mehmet. "Bilimsel Tefsir Ve Değişim". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (Haziran 2016): 195-223. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.245570>.
- Kırca, Celâl. *Kur'ân ve Fen Bilimleri*. 5. Bs. İstanbul: Marifet Yayınları, 2005.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Mâlik b. Nebî. *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 5 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.
- Murâd, Saîd. "Mâlik b. Nebî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27: 513-514. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el- Haccâc b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1374/1955.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Me'âni'l-Ķur'ân. 1. Bs, 6 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1409.
- Özel, Recep Orhan. *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği*. Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. 11. Bs. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394.
- Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 1. Bs, 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420.
- Wikipedi Özgür Ansiklopedi. "Antik Yunan Astronomisi". Erişim: 10 Haziran 2020. https://tr.wikipedia.org/wiki/Antik_Yunan_astronomisi.
- Wikipedi Özgür Ansiklopedi. "Astronomi Tarihi". Erişim: 10 Haziran 2020. https://tr.wikipedia.org/wiki/Astronomi_tarihi.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425.
- Yargıcı, Atilla. "Mekkî Ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi". *İslamî Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004): 281-294.